

УДК 159.923 (043.5)

Барінова Ліна Яківна

кандидат психологічних наук, ст. викладач кафедри
диференціальної і спеціальної психології
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
e-mail: barilina21@gmail.com

**ПСИХОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ В СТРУКТУРІ ОСОБИСТОСТІ
СУЧАСНОГО ПСИХОЛОГА**

У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми психологічної компетентності як важливої складової особистості психолога. Представлено різні погляди на структуру особистості психолога та місце у ній психологічної компетентності. Інтегральний конструкт психологічної компетентності операціоналізується як баланс між сприйняттям проблемності ситуації, пов'язаної з виникненням певних життєвих труднощів, і діями суб'єкта з організації життя в цих ситуаціях. Наведено результати емпіричного дослідження структури психологічної компетентності. Внутрішні складові психологічної компетентності психолога утворюються деякими індивідуальними властивостями та особистісними характеристиками.

Ключові слова: особистість психолога, психологічна компетентність, емпатія, дії з організації життя, екстра-інтраверсія.

Постановка проблеми. В сучасних реаліях розвитку українського суспільства особливе значення надається особистості психолога, від внутрішнього потенціалу якого залежить доля і психологічне благополуччя іншої людини і психологічного здоров'я нації в цілому. Сьогодні найважливішими універсальними особистісними якостями психолога є: гнучкість, креативне мислення, адаптивність, націленість на результат, відповідальність за себе та інших та ін. При цьому постійно збільшується значимість навичок самоорганізації та саморефлексії, міжособистісного спілкування, планування своєї діяльності.

Мета статті. Здійснити теоретичний аналіз проблеми психологічної компетентності, її місця в структурі особистості психолога та емпірично підтвердити основні припущення.

Результати дослідження. Д. Б. Богоявленська вважає, що особистість психолога-професіонала характеризується двома параметрами: досконалим володінням теоретичними знаннями і методами роботи та здатністю до швидкої адаптації. У моделі особистості психолога, запропонованій В. Панком, її оцінка повинна враховувати такі критерії: фізичний стан; інтелект, система механізмів особистісної регуляції і емоційної витривалості, особливості мотиваційної сфери [цит. за 1].

Модель особистості психолога, запропонована Н. В. Чепелевою та Н. І. Пов'якель, містить: 1) мотиваційно-цільову підструктуру, що включає сформовану позитивну мотивацію до професійної діяльності, до надання психологічної допомоги, прийняття себе та інших; 2) когнітивну під-

структуру, базовими особистісними якостями якої є професійна рефлексія і професійний інтелект, 3) комунікативно-рольову підструктуру, яка містить розвинену комунікативну компетентність, соціально-когнітивні та комунікативні вміння; 4) регулятивну підструктуру, що забезпечує толерантність до фрустрації, високу працездатність і саморегуляцію особистості [2].

Сучасні вимоги, засновані на компетентнісному підході, висувають необхідність інноваційного розуміння особистості психолога і виділення нових, універсальних феноменів, до яких ми відносимо психологічну компетентність. Аналіз літератури з даної проблематики доводить складність, багатовимірність і неоднозначність трактування як самого поняття «компетентність», так і заснованого на ній підходу до процесу і результату становлення особистості психолога.

Наше дослідження даної проблеми дозволяє припустити, що в процесі індивідуального розвитку в особистості має бути сформована цілісна соціально-психологічна якість, що дозволяє їй успішно реалізовувати свій внутрішній потенціал, взаємодіяти з іншими людьми, адекватно вирішувати стандартні і особливо нестандартні завдання; відчувати почуття внутрішнього комфорту і психологічної захищеності. Дана інтегральна якість визначена нами як цілісна інтегральна психологічна компетентність особистості.

В соціальному плані компетентність можна розглядати як «грамотну поведінку» або здатність оптимально використовувати власні індивідуальні характеристики для конструктивної взаємодії зі світом. У цьому сенсі цікаве трактування компетентності, запропоноване Дж. Равеном: компетентність — це специфічна здатність, необхідна для ефективного виконання конкретної дії в конкретній галузі, містить вузькоспеціальні знання, специфічні предметні навички, способи мислення, і розуміння відповідальності за свої дії. Дж. Равеном були виділені 37 видів компетентностей, але, не дивлячись на представлену досить повну диференціацію, їх структуризація в підході Равена відсутня, що дозволяє розглядати компетентність у його інтерпретації як набір окремих, не пов'язаних між собою і не систематизованих соціальних і особистісних характеристик. Істотним недоліком цього підходу є відсутність індивідуального рівня в структурі компетенції, що не дозволяє говорити про її стійкість і інтегральність.

І. О. Зімня диференціює поняття «компетентність» і «компетенція»: поняття компетентність, у порівнянні з компетенцією, ширше, вона містить мотиваційний, регулятивний компоненти і компонент відносин [цит. за 2]. І. А. Зімня виділяє основні компетенції, які можуть характеризувати загальну психологічну компетентність особистості: а) готовність до прояву компетентності (мотиваційний аспект); б) володіння знанням змісту компетентності (когнітивний аспект); в) досвід прояву компетентності в різноманітних стандартних і нестандартних ситуаціях (поведінковий аспект); г) ставлення до змісту компетентності і об'єкту її застосування (ціннісно-смысловий аспект); д) емоційно-вольова регуляція процесу і результату прояву. Ці компетенції проявляються в поведінці, діяльності людини, поступово стають її особистісними якостями, властивостями.

Незважаючи на широку представленість проблеми компетентності в психологічній науці, термін «психологічна компетентність» був нами помічений лише в дослідженнях Ж. Г. Гараніної, яку вона розглядає як центральне утворення в структурі професійно важливих якостей особистості. Найважливіше місце в структурі психологічної компетентності автор відводить психологічному впливу, який розглядає як одиницю міжособистісної взаємодії і головний складовою практичний компонент психологічної компетентності. Однак, незважаючи на важливість появи самого терміна «психологічна компетентність», на наш погляд, Ж. Г. Гараніна, торкаючись професійних і соціальних аспектів даного феномена, не розкрила внутрішньоособистісні складові психологічної компетентності як інтегральної і універсальної характеристики суб'єкта.

Отже, незважаючи на практичне значення і безперечний науковий інтерес до даної проблеми, в більшості випадків дослідники обмежувалися вивченням набору професійно важливих якостей, особливостей їх формування та оцінки, часто ототожнювали поняття професійної компетентності і професіоналізму. Залишилися нерозкритими питання, що стосуються загальнопсихологічного, універсального розуміння компетентності, її внутрішньої моделі.

Розглядаючи проблему психологічної компетентності в масштабах професійного становлення психолога, вважаємо за доцільне зазначити, що її внутрішня структура містить в собі деякі індивідуальні і особистісні характеристики.

Індивідні характеристики (тип темпераменту). Оскільки ми вважаємо психологічну компетентність особистості стійкою характеристикою, важливим її структурним компонентом виступає тип темпераменту. Виходячи з нашого визначення психологічної компетентності особистості, при описі індивідного рівню в її структурі ми дотримувалися наукових поглядів В. М. Русалова, згідно яких темперамент — це психосоціобіологічна категорія, одне з незалежних базових утворень психіки, яке визначає усе багатство змістовних характеристик людини. Темперамент, проте, не співпадає з індивідуальністю і особистістю в цілому, оскільки остання складає сукупність усіх форм соціальних зв'язків і стосунків людини. У міру дозрівання людини, завдяки генетичній стійкості, у неї складається деяка властива їй узагальнена швидкість, узагальнена пластичність, узагальнена емоційність та інші характеристики темпераменту, які не лише забарвлюють діяльність, але і задають межі, оберігають організм від надмірно великого або малого витрачання енергії, зберігаючи його здатність виживати.

В. М. Русалов наполягав на тому, що взаємодія зі світом предметним (суб'єкт-об'єктна) і світом соціальним (суб'єкт-суб'єктна) мають абсолютно різний зміст і зміст, у зв'язку з чим ці аспекти людської активності можуть мати і різні формально-динамічні характеристики.

Наприклад, предметна ергічність характеризує бажання розумової і фізичної напруги, надлишок або недолік сил. Соціальна ергічність визначає відкритість для спілкування, широту контактів, легкість у встановленні зв'язків. Предметна пластичність означає в'язкість або гнучкість мислення, здатність перемикатися з одного виду діяльності на інший, прагнення до

різноманітності. Соціальна пластичність — це стриманість або розгальмованість у спілкуванні, широта соціальних програм, природність взаємодії.

Особливості особистості (за К. Г. Юнгом). Нашу увагу було зосереджено саме на типології К. Г. Юнга, оскільки вона пов'язана з уявленнями про рух психічної енергії у певному напрямі, за яким та чи інша людина переважно орієнтується в світі.

К. Г. Юнг виділив дві особистісні настанови — інтроверсію і екстраверсію (екстравертна орієнтація, за К. Г. Юнгом, означає спрямованість психіки на зовнішній світ, зовнішні об'єкти, а інтровертна — на події внутрішнього, суб'єктивного простору), а також чотири ектопсихічні функції свідомості — відчуття, мислення, інтуїцію і почуття, які можуть мати інтравертну і екстравертну спрямованість. Поєднання кожної функції з інтро- і екстравертною настановою виділяється К. Г. Юнгом як основа для виділення восьми психологічних типів: екстравертно-сенсорного, екстравертно-чуттєвого, екстравертно-мисленнєвого, екстравертно-інтуїтивного, інтровертно-сенсорного, інтровертно-чуттєвого, інтровертно-мисленнєвого і інтровертно-інтуїтивного.

У психіці людини представлені усі чотири функції свідомості, але лише одна з них є домінуючою (або ведучою), під впливом якої складається індивідуальний психологічний тип, який зводиться до загального психічного вигляду особистості і може варіюватися залежно від її інтелектуального, соціального і культурного рівня розвитку.

Залежно від характеру ведучої функції, психологічні типи поділяються на два класи: раціональні і ірраціональні. Мислення і почуття К. Г. Юнг відносить до раціональних функцій, оскільки вирішальний вплив на них має момент роздуму, рефлексії, їм належить оцінна роль: мислення оцінює речі через пізнання, тоді як почуття — за допомогою емоцій. Відчуття і інтуїцію К. Г. Юнг відносить до ірраціональних функцій, оскільки вони оперують недиференційованими перцептивними даними.

Для нашого теоретичного підходу до проблеми психологічної компетентності особистості важливим є положення К. Г. Юнга про природженість ведучої психічної функції, яке дозволило йому розвинути уявлення про специфіку психологічних проблем особистісного розвитку в умовах, що не сприяють своєчасному формуванню домінантної функції.

Чинники, що стримують розвиток ведучої функції, можуть привести до формування у особистості спотвореного психологічного типу (сюди ми відносимо чинник впливу на особистість її найближчого соціального оточення). Крім того, певні умови підготовки психолога у вищому навчальному закладі, що перешкоджають розвитку домінантної функції, можуть стати причиною його поганій академічній успішності по тих або інших предметах. Важливо, що позначені чинники, визначені К. Г. Юнгом, діючи разом, або окремо один від одного, можуть виступати причинами виникнення невротичних розладів. І, взагалі, важливо, що спотворений психологічний тип особистості може в цілому перешкоджати її розвитку як на етапі адаптації до зовнішнього світу, так і в період спрямованості психіки суб'єкта на події внутрішнього психічного світу.

Особливості емпатії. Дослідження сучасних українських вчених дозволяють нам стверджувати, що емпатія є важливою складовою частиною конструкту «психологічна компетентність», оскільки означає вміння розуміти іншу людину, але при цьому залишатися самим собою, не впадаючи глибоко в позитивні або негативні емоційні стани.

У структурі емпатії ми орієнтувалися на:

1) раціональний канал, який характеризує спрямованість уваги, сприйняття і мислення суб'єкта на сутність іншої людини — на її стани, проблеми, поведінку;

2) емоційний канал, який фіксує здатність суб'єкта емпатії емоційно резонувати з оточуючими — співпереживати та ін.;

3) інтуїтивний канал, який свідчить про здатність суб'єкта передбачити поведінку партнерів, діяти в умовах дефіциту вихідної інформації про них, спираючись тільки на досвід, який є в підсвідомості. На рівні інтуїції завершуються і узагальнюються різні відомості про партнерів.

Особливості самодетермінації як дій особи з організації життя. Організація життя визначається нами як специфічний вид діяльності в межах цілого — міжлюдської діяльності. Специфіка діяльності, що організує життя, полягає в тому, що вона має власні цілі і мотиви і передує важливим життєвим ситуацій; це свідомо змодельована особистістю послідовність зв'язків, фіналів ситуацій і дій, спрямованих на їх актуалізацію і рішення.

В. К. Калін назвав цей конструкт «розгорнутим процесом взаємодії людини зі світом».

Таким чином, внутрішні складові психологічної компетентності психолога утворюються індивідними властивостями суб'єкта, які забезпечують стійкість досліджуваного феномена; особистісними характеристиками, які розкривають співвідношення свідомого і несвідомого в психічному житті особистості, розглядається в аспекті її формування, розвитку або самореалізації, особливо емпатії і дій з організації життя.

Інтегральний конструкт психологічної компетентності операціоналізується нами як баланс між сприйняттям проблемності ситуації, пов'язаної з виникненням певних життєвих труднощів, і діями суб'єкта з організації життя в цих ситуаціях. Психологічна компетентність є комплексною особистісною характеристикою, що складається з чотирьох компонентів:

- психологічною компетентністю у сімейних відносинах,
- психологічною компетентністю у матеріально-соціальній сфері,
- психологічною компетентністю у валеологічній сфері та
- психологічною компетентністю у професійній діяльності.

Серед формально-динамічних властивостей швидкість і ергічність нервової системи виступають основою для формування психологічної компетентності, тоді як емоційність, навпаки, постає як негативної передумови для розвитку цього конструкту.

Оцінюючи індивідуально-типологічні властивості, варто зауважити, що психологічна компетентність формується на основі сенсорного і розумового типів, тоді як у представників чуттєвого і інтуїтивного типів слід очікувати низький рівень цього конструкту.

Психологічна компетентність виступає фактором професійного становлення психолога, оскільки вона сприяє формуванню установок, що сприяють емпатії і проникаючій здатності в емпатії, проте в деякій мірі знижує роль емоційного каналу в емпатії.

Ряд показників емпатії значимо корелює з параметрами психологічної компетентності. Так, установки, що сприяють емпатії, виявили позитивні коефіцієнти кореляції з психологічною компетентністю у сімейних відносинах і в професійній діяльності. Проникаюча здатність в емпатії також виявила позитивні кореляції з компонентами психологічної компетентності, зокрема з психологічною компетентністю у сімейних відносинах, у професійній діяльності та інтегральним показником психологічної компетентності. Емоційний канал емпатії виявив негативні зв'язки з психологічною компетентністю в матеріально-соціальної та в валеологічній сферах.

Висновки. Таким чином, в процесі індивідуального розвитку в особистості, зокрема у професійного психолога, має бути сформована цілісна соціально-психологічна якість, що дозволяє їй успішно реалізовувати свій внутрішній потенціал, взаємодіяти з іншими людьми, адекватно вирішувати стандартні і особливо нестандартні завдання; відчувати почуття внутрішнього комфорту і психологічної захищеності. Дана інтегральна якість визначена як цілісна інтегральна психологічна компетентність особистості. Психологічна компетентність як інтегральна базова характеристика психолога сприяє розвитку таких якостей, як сприятливі емпатійні установки і проникаюча здатність в емпатії, створює атмосферу відкритості, довірливості.

Список використаної літератури

1. Панок В. Г. Концепція національної соціально-психологічної служби // Педагогіка і психологія. — 1994. — № 2. — С. 3—10.
2. Пов'якель Н. І. Психологічні передумови становлення позитивної Я-концепції як базової компоненти професійного самовизначення психолога / Пов'якель Н. І., Блохіна І. // Психологія: Зб. наук. пр. — К.: НПУ, 2010. — Вип. 2 (5). — С. 177–183.
3. Чепелева Н. В. Теоретичне обґрунтування моделі особистості практичного психолога / Чепелева Н. В., Пов'якель Н. І. // Психологія: Збірник наукових праць. — К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. — Вип. 3. — С. 35—41.

References

1. Panok V. G. (1994). *Konceptcia nacionalnoji socialno-psihologichniji sluzhby* [The concept of national social and psychological service] [in Ukrainian].
2. Poviakel N. I. (2010). *Psihologichni peredumovy stanovlennia pozytyvnoji Ja-konceptcii yak bazovoji komponenty profesijnogo stanovlennija psihologa* [Psychological peredumovi stanovlenya positivnoji I-concept yak basic components of the professional self-knowledge psychologist] [in Ukrainian].
3. Chepeleva N. V. (2008). *Teoretychne obgruntuvannija modeli osobystosti praktychnogo psihologa* [The theoretics of the model of a particular practical psychologist] [in Ukrainian].

Барінова Ліна Яковлевна

кандидат психологічних наук, ст. преподаватель кафедры дифференциальной и специальной психологии
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ В СТРУКТУРЕ ЛИЧНОСТИ СОВРЕМЕННОГО ПСИХОЛОГА

Резюме

В статье осуществлен теоретический анализ проблемы психологической компетентности как важной составляющей личности психолога. Представлены различные взгляды на структуру личности психолога и место в ней психологической компетентности. Приведены результаты эмпирического исследования структуры психологической компетентности. Внутренние составляющие психологической компетентности психолога образуются некоторыми индивидуальными свойствами и личностными характеристиками.

Ключевые слова: личность психолога, психологическая компетентность, эмпатия, действия по организации жизни, экстра- и интроверсия.

Barinova Lina Y.

Ph.D., Senior Lecturer of the Department
differential and special psychology
Odessa I. I. Mechnikov National University

PSYCHOLOGICAL COMPETENCE IN THE STRUCTURE OF THE PERSONALITY OF MODERN PSYCHOLOGISTS

Abstract

The theoretical analysis of the problem of psychological competence as an important component of the personality of the psychologist is carried out in the article. Various views on the structure of the personality of the psychologist and the place in her of psychological competence are presented. The results of an empirical study of the structure of psychological competence are given. Internal components of psychological competence of the psychologist are formed by some individual properties and personal characteristics.

In the process of individual development in the person, in particular, a professional psychologist, a holistic socio-psychological quality must be formed, which allows it to successfully realize its internal potential, interact with other people, adequately address standard and, especially, non-standard tasks; feel the feeling of inner comfort and psychological security. This integral quality is defined as integral psychological competence of the individual. Psychological competence as an integral basic characteristic of a psychologist promotes the development of such qualities as favorable empathy settings and penetrating empathy in empathy, creates an atmosphere of openness and trust.

Key words: personality of psychologist, psychological competence, empathy, actions on organization of life, extra-introversion.

Стаття надійшла до редакції 24.09.2017